

LITERATURA POPULAR E ENSINO

Domingo Blanco

Instituto R. do Uruguay. Vigo

No ano 1881 Juan Antonio Saco y Arce, alarmado pola progresiva desaparición dos particularismos culturais en xeral e dos sinais de identidade cultural de Galicia en particular, escribía estas palabras: «Sabios filólogos se consagran con amor al estudio de dialectos vulgares, hasta aquí mirados con menosprecio; brillantes poetas immortalizan esos lenguajes en sus cantos ... y diligentes investigadores reúnen con laudable celo todas las reliquias de la literatura popular, coleccionando coplas, villancicos, romances y cuentos, como el mejor medio de conocer el carácter y la índole de un pueblo».

O labor daqueles filólogos, poetas e investigadores conseguiu (aínda que o éxito non fose total) dar a unha lingua desprestixiada e ás súas manifestacións literarias unha dignidade que oficialmente se lles negaba, e conseguiu, así mesmo, que moitos dos seus contemporáneos e dos seus descendentes consideraran a literatura galega de tradición oral

como algo definitivamente interesante e valioso, como unha parte importante dun patrimonio cultural acumulado no decorrer dos séculos.

Dende a primeira metade do século XVIII ata hoxe lévanse recollido por escrito aproximadamente uns trinta mil textos orais en verso (ben deles son letras para cantar) e uns mil douscentos relatos en prosa (contos, lendas, anécdotas, etc.), o que dá idea da capacidade de creación literaria dos iletrados en Galicia; idea só relativa, pois unha parte moi considerable desta produción non chegou nunca (por causas diversas e, en xeral, coñecidas) a ser transcrita e, polo tanto, cómpre estimar, en boa lóxica, que a realidade da literatura oral en galego durante estes tres séculos foi moito máis rica do que hoxe nos consta.

E aínda que o material recollido e ordenado presente un balance claramente deficitario en comparanza coa produción real desta literatura, existe hoxe un

conxunto nada despreziable de recompilacións que permite ó lector acceder a este mundo literario atípico e aínda pouco estudado, pero portador dunha chea de valores de toda caste que van sendo descubertos a cada nova lectura. Algunhas das devanditas recompilacións e os seus autores, citámoslos ó final do traballo.

As posibilidades de estudo que ofrece todo este material abundante e relativamente ordenado están lonxe de seren aproveitadas cun mínimo de eficacia, non só para un mellor coñecemento de «el carácter y la índole» dunha comunidade cultural que, como Galicia, soubo mante-la súa personalidade ó longo de oitos séculos, senón para analizar, comprender e valora-los instrumentos máis significativos desa cultura, en especial a súa lingua e a súa literatura, principais vehículos da complexa rede de relacións mantida día a día polos seus membros e mais da súa visión do mundo, e transmisores de información abundante e -en xeral- fiable, que resultan pezas clave para a comprensión de aspectos básicos da vida dos galegos de antano e de hoxe.

Na organización do saber que toda sociedade madura leva a cabo, a ignorancia voluntaria ou a infrautilización dunha fonte tal de coñecemento da propia cultura resulta unha carencia grave e difícil de xustificar. Por iso, neses casos, resulta ineludible para acadar un aproveitamento elemental dos propios recursos humanos un tratamento destes materiais concorde coa utilidade potencial que levan en si, o que

supón un proceso de -polo menos- dúas etapas: primeiramente (o descubrimento e a recolleita considéranse etapas previas), a investigación dos trazos máis significativos ou valiosos deste conxunto, é dicir: aprender ese código cultural, os contidos que transmite e os valores que agacha; e, en segundo lugar, despois de sistematizado e interpretado (polo menos parcialmente) o material, ensínalo institucionalmente ós membros desa sociedade que estean na fase de aprendizaxe, é dicir: incorpora-los aspectos básicos da literatura de tradición oral que se conserva ó sistema educativo e incluílo material -escolmado- nos programas escolares nos seus distintos niveis.

En Galicia, pódese dicir que a primeira destas etapas acada hoxe un grao aceptable de desenvolvemento, como se pode deducir da bibliografía citada ó final, aínda que resulte irregular en canto proceso, de maneira que se rexistran longos períodos sen actividade investigadora, e outros en que se acumulan estudos e recolleitas; e mentras que os xéneros en verso foron obxecto de especial atención polos estudiosos, o tratamento dado ós xéneros en prosa revela un esforzo moito menor. Se se pode estimar que para os primeiros hai xa información abondo (por máis que quede aínda un enorme camiño ata fixar un corpus mínimo dos textos, establece-las súas relacións cos acompañamentos musicais e sistematizar e interpretar con xeito mesmo aspectos básicos da elocución e do contido) para tirar conclusións firmes, o tratamento dos xéneros en prosa resulta aínda claramente insuficiente e require una tarefa de investiga-

ción máis prolongada e sistemática da que tivo ata agora (malia importantes esforzos individuais). Cómpre, pois, poñerse axiña ó día neste eido da narración oral, que paradoxalmente acapara dende hai cincuenta anos un interese moi superior a calquera outro xénero popular entre os investigadores europeos e americanos; e así, acada-lo grao de coñecemento imprescindible para poñer en práctica a segunda das etapas mencionadas: o ensino sistemático da literatura popular de tradición oral.

A aplicación didáctica desta literatura terá, pois, que centrarse provisionalmente sobre todo nos xéneros que presentan unha elaboración maior, que no caso galego son os que, en sentido amplo, podemos denominar poesía ou, máis precisamente, textos versificados. Non existe, xa que logo, en Galicia ningún manual para uso de ensinantes que oriente, seleccione e facilite a explicación desta materia no ámbito escolar e optimice as súas posibilidades didácticas. Hai que tirar, polo tanto, todo o proveito posible do material recollido e publicado e dos estudos sobre o mesmo concibidos en principio con outros fins. Podémosnos preguntar: ¿que ten de aproveitabile este conxunto heteroxéneo e desigual -ó que a crítica oficial cualificou sempre con moi baixa nota- para a instrucción e educación da mocidade galega en idade escolar?

En primeiro lugar, cómpre precisar que o que nunha primeira ollada parece heteroxeneidade resulta máis aparente ca real, pois cando se observa con máis fondura, decatámonos de

seguida da existencia dalgúns trazos que percorren de onte a hoxe este inmenso acervo de milleiros de textos literarios. En efecto, ademais dos trazos canónicos atribuídos a esta caste de literatura (transmisión oral, variabilidade formal, aceptación colectiva, autor ignorado e funcionalidade concreta), case todos estes textos son: a) breves no seu enunciado; b) sinxelos na súa construción; c) moi homoxéneos na súa forma (con tres principais tipos estróficos nos textos en verso: copla, muíñeira e terceto); e d) recorrentes na súa temática: a vida social (galanteo, burla, festa), a vida familiar (sogras, nais, cónxuxes), a vida laboral (os oficios, os traballos e os días), a vida relixiosa (romarías, xuramentos, oracións), o contorno natural (animais, plantas, paisaxe). En xeral, van marcando os diferentes papeis que desenvolve o home no decorrer da súa vida (mozos / vellos; solteiros / casados; fillos / pais; xenros / sogros; etc.) e as situacións máis ou menos fixas, ocasionais ou alternantes coas que se adoita atopar (homes / mulleres; mundo natural / mundo sobrenatural; ricos / pobres; local / foráneo; risa / mágoa; amor / soledade; traballo / diversión, etc.), e é esta marcada funcionalidade social o factor no que máis se amosa a unidade deste conxunto: conciencia colectiva exteriorizada, ritualizada, enfatizada, repetida.

En segundo lugar, non tódolos críticos consideran esta literatura popular de Galicia como infraliteratura ou simplemente como unha forma non literaria, é dicir, como un material carente de verdadeiro interese. Foron precisamente críticos de prestixio e escritores

de sona os que verqueron sobre ela as opinións máis favorables. Sarmiento, Rosalía, Saco, Pardo Bazán ou os homes de *Nós*, entre outros, chamaron a atención sobre este xénero menosprezado. ¿Que valores viron nos contos e cantigas das xentes iletradas? ¿Que razóns os levaron a defender e reivindicar esta tradición oral?

O padre Sarmiento (1695-1779) consideraba as “coplas” que cantaban as xentes sinxelas da Galicia do seu tempo: a) un medio práctico e seguro de aprender-la lingua e de coñece-la realidade dos seus falantes (valor instrumental, didáctico); b) unha garantía de autenticidade idiomática, ó seren as súas palabras e frases aceptadas, usadas e transmitidas pola práctica totalidade dos falantes durante un tempo prolongado (valor léxico, de diccionario); c) que, como consecuencia do anterior, lexitiman o seu uso e serven de modelo idiomático (valor de autoridade); d) que han de estar presentes na educación dos nenos (valor pedagóxico). A obra lexicográfica do padre Sobreira (1746-1805) e de Marcial Valladares (1823-1903) amosa unha coincidencia básica coas conviccións de Sarmiento.

O século XIX testemuña a interrelación crecente de literatura popular e conciencia nacional en toda Europa. Galicia non foi excepción, aínda que o alcance da súa valoración entre os galegos instruídos foi máis ben modesto, sobre todo en comparanza cos principais teóricos e impulsores (Herder, Jakob e Wilhelm Grimm, etc.). Aínda así, os

defensores da literatura de tradición oral en Galicia, que, por outra banda, pertencen á nomina dos máis destacados escritores do seu tempo, foron contundentes -malia a súa diversidade ideolóxica- na asunción da súa postura. Así, Murguía (1833-1923) ve nela: a) os indicios inequívocos dunha maneira colectiva de ser e de entende-lo mundo (valor histórico), como en certa metáfora referida ás cantigas do pobo expresaba o seu seguidor, T. Vestreiro: “ellas fotografían la raza”; b) un patrimonio cultural valioso, que escorrenta a idea dun pobo ignorante ou inculto (valor cultural, dignidade). Rosalía de Castro (1837-1885) atopa nela, por vez primeira, valor estético: fermosa, harmónica, luminosa, axeitada; e, ó mesmo tempo, un anaco de cultura agredida que cómpre asumir, defender e exhibir (valor socio-político).

Saco (1835-1881), como xa vimos, xustifica o seu estudio e divulgación: a) para evitar unha uniformidade cultural incontrolable e indesexable (valor diferenciador); b) seguindo un criterio de autoridade: se os sabios ilustres se interesan pola literatura popular, ésta ten que ser digna de estudio (confirmación como valor de cultura). Para Pardo Bazán (1852-1921) e Pérez Ballesteros (1833-1918), as cantigas do pobo non deixan de ter un certo valor estético, pero o seu principal valor é basicamente etnográfico, case arqueolóxico: son pezas dun acervo cultural xa non funcional que cómpre conservar (non usar), ordenar e interpretar baixo unha perspectiva “cult”. Nun século XX progresivamente tecnificado, os homes do

grupo *Nós* van atopar na literatura do pobo a exteriorización da identidade rica e diferenciada dos galegos e, polo tanto, un dos máis claros soportes do nacionalismo cultural que profesaban.

Sen insistir noutras valoracións antigas e modernas, podemos logo resumir-la consideración positiva que deste xénero tiveron os autores devanditos nos seguintes aspectos: a) como valor situacional ou, se se quere, político (mostras dunha identidade colectiva diferenciada); b) como valor histórico; c) etnográfico; d) estético; e) pedagóxico; f) lingüístico, tanto instrumental (para aprender e ensina-lo idioma) como de autoridade (termos avalados polo uso xeneralizado e continuo).

Estes puntos de vista han de ser hoxe avaliados conforme ós criterios e necesidades do presente, contrastando a súa vixencia, desbotando os aspectos caducos e engadindo valores omitidos ou non considerados de abondo nos xuízos que nos serven de base: así mesmo, cómpre establecer se a literatura popular (ou que parte dela) ten cabida no sistema educativo do noso tempo e en que lugar ou lugares; e, en todo caso, que obxectivos poden acadarse co seu emprego na aula e en que áreas e niveis.

As propostas pedagóxicas de Sarmiento, malia estaren dictadas por un notable sentido práctico, case non tiveron eco nos diversos plans de instrucción dende o seu tempo ata hoxe, pois a tendencia dominante foi case sempre a oposta: marxinar da educación os produtos culturais das clases iletra-

das e potenciar non só as aportacións individuais máis favorables á cultura oficial (con censura das innovacións perigosas incluída) senón aspectos prácticos, como a alfabetización, que facilitasen a incorporación a esa mesma cultura de amplas masas de cidadáns que a penas participan nela. Ó impartirse unicamente en castelán o ensino institucionalizado, as posibilidades de incorporar a este elementos significativos do folcklore literario de Galicia foron anuladas *ab initio*; e mesmo a literatura popular en castelán tivo e segue a ter unha cativa presenza nos textos escolares, agás no ensino universitario.

É verdade que non toda a literatura popular é aproveitable como instrumento de educación, pero nas páxinas seguintes intentarei amosar como unha escolma dos textos orientada a aspectos concretos e a determinadas áreas de coñecemento pode resultar unha moi axeitada ferramenta de ensino en diversas materias ou niveis.

Algúns camiños parecen, polo de agora, pechados para este xénero folclórico. Non se contempla no sistema educativo actual (agás como parte dunha materia de especialidade universitaria) o ensino dos costumes e tradicións da propia comunidade cultural, que son a materia da etnoloxía e que se nutren en moi gran medida dos materiais da literatura popular. Pode causar desconcerto, dende logo, que un sistema educativo ignore as raíces da sociedade sobre a que pretende exercer unha influencia benéfica, pero os paradoxos deste ensino permiten (ou, máis exactamente, esta-

A cocifeira, un dos principais escenarios da transmisión literaria popular.

blecen) que un alumno chegue á idade adulta tamén sen a penas nocións doutros aspectos básicos como a economía ou a socioloxía, por exemplo.

A consideración da cultura galega como un feito diferencial dentro do conxunto das hispánicas ou das neolatinas non se reflecte no ensino mais ca na docencia da lingua e da literatura galegas (nas que, por certo, a LP (literatura popular) está claramente infrautilizada), e ignora outros aspectos significativos do seu contido, utilizables para o ensino da historia (que vai ter un oco no novo Bacharelato) ou as devanditas etnoloxía e economía, os valores, a música, as formas de relixiosidade, as pautas de conducta habituais, etc., pasando así por alto factores reveladores da maneira de ser, sentir e actuar dunha parte substancial da sociedade galega durante os tres últimos séculos (polo menos), que aparecen nidia e repetidamente na literatura oral e son susceptibles dunha sistematización didáctica axeitada ás necesidades actuais, por moi elemental que ésta poida parecer.

Dende logo, non parece posible no sistema actual utiliza-las literatura popular como materia autónoma de ensino, senón máis ben como fonte, materia auxiliar e complemento aproveitable das materias existentes, como parte -ás veces moi importante- delas, como un útil tecido interdisciplinar ás veces. En todo caso, cómprelle a tódolos niveis do ensino, en grao variable segundo a idade e as opcións académicas dos alumnos.

No Ensino primario, onde as materias son comúns a todos, é cando o coñecemento e aproveitamento da LP pode chegar a un maior número de escolares. Xa nos primeiros ciclos a orientación do alumno dentro do seu mundo, na súa comunidade, ten unha importancia pedagóxica de primeira magnitude. O profesor ten un papel decisivo para subministrarlle progresivamente datos de interese específico e (libros á parte) axudarlle a interpretalos e poñelos en relación coa globalidade da súa experiencia propia ou da xente próxima (outros nenos, familiares, etc.); de tal xeito que, operando á maneira dos círculos concéntricos, o neno vaia adquirindo unha conciencia axeitada, correcta, do seu contorno inmediato, que se vai ampliando pouco a pouco, guiado -cando é posible- polo profesor.

Nesta tarefa, os contos, adiviñas, lendas, refráns e cantigas da tradición oral poden resultar na escola un instrumento tan útil coma pouco valorado e utilizado. As súas vantaxes son evidentes:

a) trátase de textos breves, de linguaxe sinxela e facilmente comprensibles;

b) ofrecen unha enorme variedade de temas de interese, mesmo para alumnos de corta idade;

c) refírense, en moitos casos, á realidade próxima, coñecida polo alumno, e contribúen a explicala, a explicitala e, en todo caso, a valorala, a tela en

conta como parte do espacío vital, do propio hábitat; e

d) supoñen o aproveitamento dunha experiencia colectiva secular, isto é, unha selección na que, no decorrer dos anos, só sobreviviron as pezas máis estimadas, as que tiñan unha funcionalidade máis axeitada ó vivir das xentes. Ignoralas supón que consideramos inválida ou insignificante a experiencia, o xeito de vivir, de ve-lo mundo e de producir arte de moitas xeracións de galegos; coñecelas supón un principio de participación (por modesta que sexa) e integración na cultura colectiva da propia comunidade cultural.

Non se trata, en calquera caso, de considerala propia cultura como mellor cás alleas (unha forma de sociocentrismo), senón de procurar unha instrución elemental baseada no concreto, no próximo, no comprobable, e ampliála progresivamente cos datos dispoñibles na escola, ata chegar a un coñecemento globalizador da realidade; e non á inversa, isto é, partir de datos arredados da realidade asequible e de xeneralizacións previas que se aplican (ás veces de xeito forzado) a esta realidade. Trátase, por poñer un exemplo, de que un escolar galego aprenda antes a historia de Galicia cá de Exipto e Mesopotamia, que entenda a economía do seu pobo, cidade ou comarca antes cá importancia económica e política dos Estados Unidos.

No Ensino secundario cómpre que o emprego da LP como auxiliar didáctico se faga menos extensivo e

máis intensivo: a progresiva especialización e a opcionalidade das materias reducen o seu alcance a unhas determinadas áreas de coñecemento e a un número máis pequeno de alumnos. O seu valor didáctico requirirá unha coidadosa selección de textos que se axeiten á aprendizaxe de temas concretos (que moitas veces apuntan a un tratamento interdisciplinar) e de determinadas técnicas metodolóxicas. É evidente a súa utilidade para o ensino da Lingua e da Literatura galegas, pero pode empregarse como un eficaz auxiliar tamén no da Historia, Literatura española, Xeografía, Ética, Música, Ciencias Naturais, Relixión e mesmo Matemáticas.

No Ensino superior a presenza da LP galega, hoxe máis ben esporádica e reducida ás asignaturas de Lingua galega, Literatura galega e -en menor medida- Etnoloxía, podería ter un espacío nos programas destas materias concorde coa súa importancia na investigación desas áreas de coñecemento, co conseguinte aproveitamento didáctico, e sería unha moi útil ferramenta, así mesmo, para o estudo da Historia, como se pode comprobar con claridade no libro de Pegerto Saavedra *A vida cotiá en Galicia de 1550 a 1850*. En todo caso, ó contrario do que sucede en Portugal, en Italia e, sobre todo, nos países de fala alemana, a LP carece en Galicia de recoñecemento académico, de tal maneira que non é posible aprendela nas aulas como materia autónoma ou integrada en conxuntos de saber máis amplos.

Unha curta escolma de textos pode valer como exemplo das posibili-

dades de aplicación didáctica da literatura folklórica.

Texto 1

-Heime d'ir casar ós portos,
que dicen que hai moito millo.

-Máis che val morrer de fame,
ca casar cun barrosoño.

Nivel: Ensino primario.

Áreas de coñecemento: Xeografía, Historia, Lingua galega, Literatura galega, Ética, Ciencias Naturais.

Actividades: Lectura en voz alta; aclaración das dificultades do vocabulario entre os alumnos e o profesor encamiñadas ós obxectivos propostos; orientación do profesor sobre as fontes de información (a opinión dos vellos, o libro de xeografía, etc.); respostas dos alumnos; comparación con outras pezas con semellanzas temáticas (nos cancioneros galegos, en Rosalía, no *Conde Lucanor*, nos contos dos Grimm, etc.); conclusións.

Obxectivos didácticos concretos:

a) distinción e delimitación da Galicia costeira e da Galicia interior (Xeografía);

b) o millo: a súa importancia na alimentación, a súa substitución por outras plantas (Xeografía e Historia); descrición e clasificación botánica do millo e do maízo (Ciencias Naturais);

c) significado de *millo e barroso* (Lingua), consideración social das xentes da costa e das do interior (Historia);

d) o matrimonio como medio de subsistencia (Ética);

e) metro, estrofa, rima; aspectos da elaboración literaria (Literatura).

Texto 2

A rula desque é viúda,
nunca pensa en ser casada,
nen pousar en ramo verde,
nen beber en agua crara.

Nivel: Ensino medio.

Áreas de coñecemento: Literatura galega, Lingua galega, Literatura española, Ciencias Naturais, Ética.

Actividades: as mesmas que para o texto 1.

Obxectivos:

a) identificación zoolóxica da rula (Ciencias);

b) os significados literais e os significados simbólicos (Lingua);

c) os motivos da rula, semellanza co comportamento humano, discusión sobre o costume do loito (Ética);

d) igual ca en e) do texto 1 (Literatura galega);

e) comparación co romance de *Fontefrida*: semellanzas e diferencias (Literatura española).

Texto 3

- Certo día vindo do muíño
unha nena vin chorar,
pregunteille o que lle pasaba
e ela triste empezoume a contar:
- Aló enriba naquela redonda
encontrei con un rapaz
e de toda a forza canta fixo
rompeume o delantal.
¡Ai! agora vou pa a casa
miña nai hame berrar
porque a levo toda rota
e non a poido mendar.
- Dille, nena, que foi nunha silva
que che predeu ao pasar;
non lle digas que foi naquel prado
enredando con aquel rapaz.
- Miña nai, miña naiciña:
rompín todo o delantal,
que mo rompeu unha silva
ao tempo que iba pasar.
- Si o rompiche, miña nena,
outro novo comprarás;
o peor son os pinchos das silvas
que nas cachas che houberon de dar.
Entre pinchos e silveiras
moitas cousiñas se fan;
garda o creto, non seas burriña,
que algún día te podrás casar.

Nivel: Ensino superior¹.

Áreas de coñecemento: Lingua galega, Literatura galega.

Actividades: comentario de texto; comparación con outros textos literarios de temática semellante.

Obxectivos:

- a) contextualización do texto oral; a construción da peza e os seus elementos; a elaboración da linguaxe literaria; valoración (Literatura galega);
- b) a tradición literaria da relación nai-filla (Literatura);
- c) a linguaxe simbólica; o dobre sentido; a linguaxe coloquial; os dialectalismos (Lingua galega).

Texto 4

O Home-León

Había unha moza encantada que a estaba gardando un xigante, e pra desencantala había que ir a buscar un ovo á Serra da Armeña.

Un mozo quixo desencantala e cueso marchou cara á Serra da Armeña. No camiño estaban o león, a zorra, a i-aigue i a formiga rifando por mór de comer un bicho que mataran, i estonces foi el e repartiullo ao gusto de todos, e quedaron mui contentos, e cueso fóronlle decindo, pirmeiro o león:

- Se te ves en afrúto de pelexar, dí: *De hombre león*.

1. Vid. o meu "Introducción á análise e valoración dunha cantiga popular contemporánea" en Rodríguez Fer, Claudio, *Comentarios de textos populares e de masas*, Vigo, Xerais, 1994, 55-78

"Mutter beim kochen", de Jacob Grimm

A zorra díxolle:

- En falta de sorte, dí: *De hombre zorra*.

A formiga díxolle:

- Se te queres ocultar, dí: *De hombre hormiga*.

A i-aigue díxolle:

- Se queres viaxar de presa, dí: *De hombre aigue*.

Marchóu pra diante, i ón pouco mais adiante porbóu se era verdai que se

podía volver naqueles bichos e víu que era certo.

Cando chegou a cerca da Serra da Armeña perguntoulle onha moza por ela, e foilla a insinar, pero como tuvo que deixar a res sola, pois era pastora, pasoulle algunha os lindes da serra e veu un quiobrón mui grande a comerlla. Estonces o mozo dixo:

- *De hombre león.*

Botáronse a pelexar e ningún podía; estonces dixo o culebrón:

- Se tuvera unha *fuenta* tirábate de repente.

I o mozo respondeulle:

- Se tuvera viño on xamón non che quedaba vida, non.

Pelexaron hasta a noite e pra o outro día volveron a ela; e cando o mozo dixo:

- Se tuvera viño i on xamón non che quedaba vida, non,

foi a moza e botoulle as dúas cousas, i estonces foi capaz de poder co culebrón e matouo. Abriulle a barriga e quitoulle o ovo que tiña drento e marchóu á cueva onde estaba a moza encantada, que a estaba gardando un xigante, e foi i escolfoulo ao xigante na cabeza, que caíu morto, e marchou cua moza. Despois casouse cuela.

(*Vitoria Rodríguez*, de Bembibre, Viana do Bolo)

Nivel: Ensino primario - secundario - superior.

Áreas de coñecemento: Lingua galega, Literatura.

Actividades: Lectura en voz alta; aclaración das dificultades do vocabulario entre os alumnos e o profesor con axuda dun diccionario e dun manual; consulta de *Cuentos populares españoles* de A. M. Espinosa e/ou "Pra recoller contos galegos" de V. Risco; preguntas e orientacións do profesor encamiñadas ós obxectivos propostos; traballo escrito

dos alumnos; nova lectura e avaliación dos resultados.

Obxectivos:

a) comprensión do texto; identificación da súa variedade dialectal (Lingua galega);

b) reescritura do texto en galego normativo (Lingua galega);

c) análise do esquema narrativo segundo as funcións de Propp; comparación con outros relatos folclóricos (Literatura);

d) creación de relatos axustados a ese esquema (Literatura e Lingua galegas);

e) determina-lo significado simbólico dos animais no conto (Literatura);

f) coñece-las funcións, importancia e principais exemplos do conto maravilloso (Literatura);

g) comparación con outros relatos populares de temática semellante (Literatura).

Texto 5

Non quero zapato baixo,
que se me enterra na area;
non quero amores de lonxe,
que os teño na miña aldea.

Nivel: Ensino primario - secundario.

Áreas de coñecemento: Literatura galega, Lingua galega, Historia (Etnoloxía).

Actividades: Lectura en voz alta; aclaración do significado último; preguntas e orientacións do profesor encamiñadas ós obxectivos propostos.

Obxectivos:

- a) detecta-los procedementos da elocución (Literatura);
- b) construción de textos seguindo o esquema deste (Literatura);
- c) o significado simbólico (Lingua);
- d) noción e valoración do socio-centrismo (Etnoloxía);
- e) comprensión do significado e función do vestido/calzado (Etnoloxía).

Texto 6

Santa Marta d'Ortigueira,
a muller que come a nata
non pode ter a manteiga.

Nivel: Ensino primario.

Áreas de coñecemento: Lingua galega, Literatura galega, Xeografía, Historia (Etnoloxía).

Actividades: coma no texto 5 e, ademais, busca de temas afíns no refraneiro.

Obxectivos:

- a) determina-la forma métrica e outros trazos elocutivos (Literatura galega);

- b) localización e descrición do lugar e o seu contorno (Xeografía);

- c) coñecemento da alimentación tradicional e da produción de alimentos (Etnoloxía);

- d) comprensión do sentido global; valoración da metonimia (Lingua).

Texto 7

Estreliña do luceiro,
a da moita claridá;
Vais'o día, vais'a noite,
vais'a nosa moicedá.

Nivel: Ensino secundario.

Áreas de coñecemento: Literatura galega, Lingua galega, Historia (Etnoloxía).

Actividades: Lectura en voz alta; aclaración das dificultades de comprensión; preguntas do profesor encamiñadas ós obxectivos propostos; comparación con outras pezas con semellanzas temáticas.

Obxectivos:

- a) determina-los procedementos elocutivos principais (Literatura);

- b) comparación e avaliación do seu emprego na literatura de autor: "Romance pesimista de fin de ano", de Celso Emilio Ferreiro (Literatura galega);

c) determina-las crenzas e os coñecementos que subxacen no texto (Relixión, Astronomía);

d) comparación con outros textos literarios cultos ou populares de temática semellante (Sarmiento, Valladares, J. Manrique, poetas barrocos, etc.) (Literatura).

Texto 8

O golpe e a aguia

Era o gholpe e máis a ághila. O caso é que un día o gholpe usmoulle os pitos á ághila e comeullos todos. E díxolle a ághila: - Anda que como te agharre un día, heiche facer unha ... que te has de acordar de min.

Conque unha vez estiveron conversando, e tal, e dice:

- Ois: pa tal día hai unha voda no ceio. Si queres vir a ela, lévote.

- ¿Pero cómo hei d'ir, miña filla? ¿Cómo hei d'ir, si eu non sei volar?

- ¡Nada! Poido eu contigo e mais comigho. Lévote eu ás costas e chegamos de camiño co que volo eu, e tal.

Conque, efectivamente: baixouse a ághila, púxose o gholpe ás costas, en fin, e cando cheghou ben enriba, díxolle a ághila:

- Ois: moito me lastimas aquí na iala coas uñas, chico. A ver si te pos unha meghiña mellor.

E o gholpe moveuse un pouquiño, desagharrouse un pouquiño: ela deu-

lle un viraghe e aí o tira. aí ven o gholpe polo aire, e viña decindo:

- Si desta sallo ben e non morro ás vodas do ceo non volvo.

Pero moi ben non saleu, que, hasta o home véu chantarse a un pau deses que poñen nos palleiros, deses forrós que hai nos palleiros.

(*M. Fraguela, de Espasante, Ortigueira*)

Nivel: Ensino primario - secundario.

Áreas de coñecemento: Lingua galega, Literatura galega.

Actividades: Lectura en voz alta; aclaración de dificultades idiomáticas coa axuda do profesor; normalización lingüística do texto; preguntas e orientacións do profesor encamiñadas ós obxectivos propostos; consulta dos contos de animais de *Contos populares da provincia de Lugo* e de *Cuentos populares españoles* de A. M. Espinosa; respostas orais e traballos escritos dos alumnos; lectura e avaliación destes.

Obxectivos:

a) Comprensión do texto; identificación da súa variedade dialectal (Lingua galega);

b) Análise do esquema narrativo; comparación con outros relatos semellantes na literatura popular e culta (Literatura);

c) Creación de relatos axustados a ese esquema con animais como protagonistas (Literatura e Lingua galegas);

d) determina-lo significado simbólico dos animais no conto (Literatura);

e) determina-la lección moral que encerra (Ética).

Texto 9

Elas eran de Laño,
elas de Laño son,
collen o xunco na braña,
vano vender ó Padrón.

Nivel: Ensino primario-secundario.

Áreas de coñecemento: Xeografía, Literatura galega, Lingua galega, Historia (Etnoloxía).

Actividades: Lectura en voz alta; comprensión e situación do texto con axuda dun dicionario e un mapa; busca de textos sobre o traballo da muller; preguntas e orientacións do profesor encamiñadas ós obxectivos propostos; respostas orais e conclusións.

Obxectivos:

a) determina-lo significado de *xunco* e *braña*; observa-lo artigo no topónimo *Padrón* (Lingua galega);

b) localización dos topónimos (Xeografía);

c) coñece-la utilidade tradicional do xunco e poñelo en relación co vestido (Etnoloxía);

d) nocións sobre o traballo da muller (Historia).

Texto 10

Vendédem'os bois e vendédem'as
[vacas
e non me vendades o pote das
[papas.
Vendédem'ó pote, vendede o
[cunqueiro,
mais non me vendades o meu
[tabaqueiro.

Nivel: Ensino primario - secundario - superior.

Áreas de coñecemento: Literatura galega, Literatura española, Historia, Etnoloxía.

Actividades: Lectura en voz alta, facendo nota-lo ritmo; aclaración dos significados básicos con axuda do dicionario; preguntas e orientacións do profesor encamiñadas ós obxectivos propostos; debate sobre o uso do tabaco.

Obxectivos:

a) determinación da estrutura métrica e rítmica e outros procedementos da elocución (Literatura);

b) comprensión do vocabulario, da ironía e do sentido global (Literatura galega);

c) coñecemento da actividade económica (traballo / alimentación / disfrute) tradicional e os seus alicerces (Historia/ Etnoloxía);

d) nocións sobre o tabaco e a súa difusión (Historia);

e) comparación cos procedementos da versificación medieval: paralelismo, *leixaprén*, endecasílabos de gaita galega, diferencias co *villancico*, etc. (Literatura española e galega).

Esta breve mostra, un tanto heteroxénea, de pezas literarias de tradición oral pode servir para botar unha primeira ollada ás posibilidades didácticas e pedagóxicas que encerra esta literatura.

Das aplicacións á aprendizaxe da Música non se fai mención en cada texto, pero resulta evidente que -agás os que están en prosa- todos ofrecen posibilidades didácticas: como reproducir a melodía que adoita acompañalos ou adoptar outra nova, reconece-lo seu ritmo, determina-los instrumentos cos que se acompaña ou podería acompañarse, engadir-lles novas toadas, clasificalos dentro do mundo musical do alumno, etc.

Con facilidade poderíanse engadir outros moitos textos axeitados a determinadas materias e escolmados para a didáctica de temas concretos: como a creación de textos seguindo esquemas prefixados (do tipo: "As mozas

de <...>/son <...>, / as de <outro lugar>/son <...>, etc.), o mundo animal e vexetal, o sentimento relixioso, a emigración, o estudio da linguaxe figurada, a toponimia e xeografía de Galicia, etc., etc. Mesmo para materias aparentemente afastadas como as Matemáticas -auxiliadas neste caso polas Ciencias Naturais- hai unha cantiga axeitada, como esta que recollera Pérez Ballesteros:

Teste ti por moi sabido
por moi sabido te tes
«a sete ducias de gatos
cóntall'as uñas dos pes».

E, así mesmo, resultaría relativamente doado xunta-los textos literarios en conxuntos sistematizados para o seu aproveitamento nunha soa disciplina, e, dende logo, desmizuza-las actividades propostas para cada peza ou conxunto delas dun xeito máis preciso e amplo do que se fai neste esbozo. As posibilidades didácticas da LP están abertas. Agardan só pola vontade de aplicalas.

ESCOLMA BIBLIOGRÁFICA

Entre as principais publicacións de textos literarios populares en galego cómpre mencionar, ó menos, as seguintes:

a) En verso:

Blanco, D. (1992): *Poesía popular en Galicia 1745-1885*, 2 vols., Vigo.

Bouza-Brey Trillo, F. (1982): *Etnografía y folklore de Galicia* (2), Vigo.

Cabanillas, R. (1951): *Antiforma da cantiga*, Vigo.

Lorenzo Fernández, X. (1973): *Cantigueiro popular da Limia Baixa*, Vigo.

Milá y Fontanals, M. (1877): "De la poesía popular galega", *Romanía*, 6, pp. 47-75.

Pérez Ballesteros, J. (1885-1886): *Cancionero popular gallego y en particular de la provincia de La Coruña*, 3 vols., Madrid.

Saco y Arce, J.A. (1987): *Literatura popular de Galicia*, (Ed. e estudio de J.L. Sace Cid), Ourense.

Sampedro y Folgar, C. (1982): *Cancionero Musical de Galicia* (introducción e bibliografía de J. Filgueira Valverde), A Coruña.

Schubarth, Dorothé, e A. Santamarina (1984-1995): *Cancioneiro popular gallego*, 7 vols., A Coruña.

Torner, E.M., e J. Bal y Gay (1973): *Cancionero gallego*, 2 vols., A Coruña.

Tamén se poden citar:

Boletín de la Real Academia Gallega (anos 1910-1920).

Nós (anos 1920-1936; en especial a sección "Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza").

E cómpre recordar algunhas monografías temáticas, como a moi

interesante de Clodio González Pérez sobre os Maios (1989), e locais, como as de A. Fraguas (1985), os irmáns Rielo Carballo (1976,1980,1990), ou Rico Vereá (1989), entre outras.

b) En prosa:

Carré Alvarellos, Leandro: *Lendas tradizoanaes galegas*.

Carré Alvarellos, Lois (1968): *Contos populares de Galiza*.

González Reboredo, X.M. (1983): *Lendas Galegas de Tradición Oral*.

Harguindey, H., e M. Barrio (1983): *Contos populares*.

Iglesia, A. de la (1886): *El idioma gallego*, T. III.

Prieto, L. (1958): *Contos vianeses*.

——— (1963): *Contos populares da provincia de Lugo*.

Quintáns Suárez, M. (1993): *Antoloxía de contos populares de Galicia*.

Ramos, R.A. (1988): *El cuento folklórico: una aproximación a su estudio*.

Vidal, M. (1920): *Contos galegos d'antano*.

——— (1928): *Contos de Polavila*.

——— (1931): *Deixe que xa...*